

- **שם המחקר:** החיים בהסדר האפוטרופוסות של קרובי משפחה, כפי שנתפסים על ידי אנשים עם מוגבלות ואפוטרופוסיהם: יחסי גומלין בקבלת החלטות, תפיסת "היות אדם" (personhood) והגדרה עצמית
- **שנה:** 2023
- **סוג מחקר:** דוקטורט
- **מס' קטלוגי:** 890-186-2019
- **שמות החוקרים:** דורי ריבקין, בהנחיית: פרופ' אריה רימרמן
- **רשות המחקר:** אוניברסיטת חיפה

### מגבלות המחקר והמלצות למחקרי המשך:

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

ההשלכות היישומיות של המחקר

1. צורך בהסברה רחבה בקרב הורים לאנשים עם מוגבלות בדבר המהות של אפוטרופוסות וחלופות לאפוטרופוסות, ביניהן קבלת החלטות נתמכת, או נקיטת הגנות נוספות כגון הערת אזהרה ברישום דירה. בין השאר – הסבר שאין מדובר בהליך אוטומטי המתחייב על פי חוק, הסבר התיקון לחוק על פיו יש לצמצם את האפוטרופוסות ככל הניתן.
2. צורך בהסברה בקרב אנשי מקצוע – צוותים חינוכיים וטיפוליים ועובדים סוציאליים בעניין האפוטרופוסות וחשיבות של צמצומה עד כמה שניתן, וכן בנוגע לחלופות
3. צורך בהסברה בקרב בני נוער עם מוגבלות בדבר האפוטרופוסות וחלופות לאפוטרופוסות
4. הכשרה של ילדים נוער וצעירים ומוגבלות ושל הוריהם בנוגע לרכישת כישורי חיים לקבלת החלטות, ובכלל זאת בחירה, תכנון, וביצוע בחירותיהם
5. בעת בקשה למנות אח או קרוב אחר במקום או בנוסף להורה – הפניה להכשרה בנוגע לתפקיד האפוטרופוס והחלופות הקיימות
6. בניית מערך לסיוע מתמשך לאפוטרופוסים ולאנשים שמונה להם אפוטרופוס, בין השאר בענין ליעוץ והכשרה בעניין קבלת החלטות באופן שמאפשר לשני הצדדים להיות שותפים להחלטה. ניתן להציע קורס הכשרה, כתובת להתייעצות ואפילו פניה יזומה של עובד סוציאלי ממחלקת הרווחה או מן האפוטרופוס הכללי.

אנשי מקצוע והשטח להם רוצה החוקר להציג את תוצאות מחקרו

1. עובדי האפוטרופוס הכללי

2. עו"סים המטפלים במשפחות וצעירים עם מוגבלות במחלקות הרווחה
3. עו"סים במערכי דיור של בגירים עם מוגבלות קוגניטיבית
4. פקידות סעד לסדרי דין
5. גורמים במערכת החינוך המיוחד במטה ובבתי ספר
6. פורומים של אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית, דוגמת קבוצות הסינגור
7. פורומים של הורים לבני נוער צעירים ובגירים עם מוגבלות
8. שופטים בתי משפט לענייני משפחה

### המלצות למחקרי המשך

אפטרופוסות וקשרי משפחה - כפי שהובא במחקר, כשמדובר באפטרופוס בן משפחה, ובמיוחד הורה, הצדדים לכאורה אינם מבחינים בין אפטרופוסות להורות או שארות. זאת אף שמדובר במצב ייחודי שבו ההורים מחליטים לבקש מבית המשפט למנותם לאפטרופוסים לילדיהם הבגירים. יש מקום להעמיק עוד במערכת היחסים הכפולה של שארות ואפטרופוסות.

העמקה בקשר בין משפחה ואפטרופוסות. המצב השכיח בקרב משתתפי המחקר, ובקרב אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית שמונה להם אפטרופוס בכלל, הוא מינוי של הורה לאפטרופוס של בנו או של בתו. כיצד משפיעה האפטרופוסות על ההורות? מחקר עתידי יעסוק ביחסים בין הורים לילדיהם הבגירים לפני ההחלטה להתמנות לאפטרופוס ואחריה. האם וכיצד ההחלטה להתמנות לאפטרופוס והמעמד של תפקיד זה משפיעים על תפיסת "היות אדם" והגדרה עצמית של האדם?

מחקר עתידי נוסף נדרש לבחון לעומק את השפעת ההורות על האפטרופוסות – האם גם כשהאפטרופוס אינו הורה אלא קרוב משפחה אחר, יראו שני הצדדים באפטרופוסות דבר ברור מאליו או הם יעסקו עיסוק רב יותר במהותה ובצורך בה? האם גם במערכת יחסים שכלל אינה משפחתית יופיעו דפוסים דומים בקבלת החלטות, לדוגמה שימוש במניפולציות כדי לגרום לאדם לעשות את מה שרוצים בלי להתעמת איתו, כפי שעשו הורים במחקר זה? האם האנשים שמונה להם אפטרופוס שאינו בן משפחה ינקטו דרכי השפעה דומות, כגון הסכמה לכאורה עם דרישות האפטרופוס והתעלמות מהן בפועל? האם הם יקבלו את נחיצות האפטרופוסות או שיפקדו יותר בתועלות שלה? שאלות אלה לא קיבלו מענה במחקר זה שבו כל האפטרופוסים קרובי משפחה. במחקר עתידי מוצע יבחנו אפטרופוסים בני משפחה ואפטרופוסים מקצועיים / תאגידי אפטרופוסות ותיערך השוואה בין תפיסת האפטרופוסות ואופן ההתנהלות, בשני המצבים.

בחנינת ההתפתחות בתפיסת האפטרופוסות ובמערכת היחסים. ההורה הוא אפטרופוס טבעי עד גיל 18, ורק

לאחר מכן יכול לקבל מבית המשפט מינוי של אפטרופוס. אולם החברות (סוציאליזציה) ומערכות היחסים

מתחילים הרבה קודם, ויש להניח שהם מגדירים גם את התפיסות של האפטרופוס, שהוא קודם כול הורה. האם

התפיסה ההורית, שהיא פטרונית במובן המקורי של המושג, מכתובה את יחסי הגומלין ואת האינטרקציה בין שני

הצדדים או שהתפקיד של האפטרופוס ויחסי הגומלין הנובעים ממנו מכתובים את תפיסת ההורות? האם מערכת

היחסים בין ההורה לבין הבן או הבת משתנה בעקבות המינוי? האם, לדוגמה, משתנה העיסוק בכסף כאשר

ההורה מתמנה מטעם המדינה לנהל את הכספים של הבן או הבת? ייתכן שבעקבות המינוי ההורה יגביל יותר את

גישתו של האדם לכסף מתוך תפיסה מוגברת של אחריות, או שלחלופין יאפשר לאדם גישה רבה יותר לכסף שלו,

בשל ההשקפה שהכסף הוא של הבן או הבת ותפקידו לסייע בהחלטות. האם חלה התפתחות במהלך השנים

בדרך שבה האדם וההורה רואים את האפטרופוסות ובמערכת היחסים ביניהם?

אחדים מן האפטרופוסים במחקר העידו על שינויים מסוג זה, כאשר לדוגמה הבינו שאינם יכולים לכפות על האדם

את דעתם או שיש לאדם שיקולים שנוכחים עבורו, שהאפטרופוס אינו מודע אליהם. המחקר הנוכחי אפשר חשיפה

של המשתתפים בנקודה מסוימת בזמן, אולם ייתכן שתפיסת האפטרופוסות מתגבשת במהלך השלבים השונים

בחיים. במחקר הנוכחי היו כמה רמזים לתהליכים מסוג זה, כאשר לדוגמה הבת מצליחה לאחר ניסיונות הססניים

להבהיר את רצונה לצאת מהבית, והאם מבינה זאת, לאחר שקודם לכן הניחה שהבת תמשיך לגור בבית, כפי

שהיא עצמה רצתה. המחקר הנוכחי מוגבל לנקודת זמן אחת, על כן אינו מאפשר להסיק מסקנות בנוגע לשינויים

התפתחותיים לעומק. מחקר אורך עתידי או מחקר שבו ישתתפו קוהורטים שונים של אפטרופוסים, על פי הגיל

והוותק מרגע המינוי, יוכל לבחון מן השינויים בתפיסת האפטרופוסות ובאופן קבלת החלטות וכן שינויים בתפיסת

האדם וההגדרה העצמית שלו מן הבחינה ההתפתחותית.

אפטרופוסים אחים לעומת הורים. המצב השכיח לא רק במחקר זה הוא שההורים מתמנים לאפטרופוסים,

ובהמשך מתמנה אח או אחות במקומם, כפי שקרה בשתיים מן המשפחות במחקר. כמו כן מרבית ההורים, על פי

המחקר, ממשיכים לראות בבן או בבת שלהם שהם מונו לאפטרופוסים שלהם "ילד" או "ילדה" ולא אדם בוגר. גם

האנשים שמונה להם אפטרופוס גם ממשיכים לראות בהורים סמכות וגם ממשיכים דפוס קשר של ילדים-הורים.

אחת מן הביקורות על האפטרופוסות, ובייחוד כאשר האפטרופוסים הם הורים, היא שהתארכות האפטרופוסות מן

הילדות לתוך חיי הבוגרים של הצעיר עלולה להנציח את התפיסה של שני הצדדים, ולפיה האדם הוא עדיין

ה"ילד" שלהם ותלוי בהם (Kanter, 2015). הדבר משמעותי במיוחד בשל העדות כי הורים לילדים עם מוגבלות

מתקשים יותר מהורים לילדים אחרים "לשחרר" את הבן או את הבת לחיים עצמאיים, שבהם הם חווים, כמו

צעירים אחרים ניסיונות וטעויות, ומקבלים החלטות שאינן לרוחם של ההורים (Keogh et al., 2004). תופעות אלה נצפו גם במחקר הנוכחי. לדוגמה, אימו של צעיר העבירה אותו לדירה ובה פיקוח רב יותר, כדי למנוע ממנו לצאת בערבים לפגוש חברים שהיו מפוקפקים בעיניה. תופעה אחרת שנצפתה בכמה מן המשפחות במחקר היא תלות גדולה של צעירים בהוריהם, והיעדר יוזמה או רצון משלהם.

אי אפשר להסיק משני המקרים של אחים אפטרופוסים במחקר הזה מסקנות בנוגע להבדלים מהותיים בין אפטרופוסים אחים לאפטרופוסים הורים. תיאורטית יש בכך עניין, מכיוון שהמינוי של אח או אחות מנתקים את הקשר בין הורות לאפטרופוסות, ולכן מעניין לבחון את תפיסת האפטרופוסות ואת ההתנהלות בתוכה כאשר האפטרופוס הוא אח או אחות של האדם. האם האחים הופכים ל"הורים" כאשר הם מתמנים לאפטרופוסים או שהם מייצרים קשר מסוג אחר? על שאלות אלה אפשר לענות במחקר נוסף אשר ישווה בין אפטרופוסים אחים ואחיות לאפטרופוסים הורים בהיבטים שנבחנו במחקר הנוכחי.

#### עתיד האפטרופוסות

האם האפטרופוסות של בני משפחה עומדת להשתנות? האם היא תוחלף בקבלת החלטות נתמכת? הראיונות במחקר זה נערכו בשנתיים הראשונות לכניסת התיקון לחוק האפטרופוסות לתוקף. החוק מכיר בקבלת החלטות נתמכת כחלופה לאפטרופוסות ומחייב את בית המשפט לשקול אותה לפני מינוי אפטרופוס. החוק אף דורש מבתי המשפט מבחן מחמיר למינוי אפטרופוס, צמצום היקף ומשך האפטרופוסות, וכן הוא מחייב את האפטרופוס לתמוך באוטונומיה של האדם ולהימנע מהגבלת חירותו (חוק הכשרות המשפטית והאפטרופוסות, 2016).

אחת משאלות המחקר עסקה במידה שבה העקרונות שבבסיס החוק חלחלו אל ציבור האנשים עם מוגבלות ובני משפחותיהם, וכן עד כמה הם מוכנים לאמץ את החלופה של קבלת החלטות נתמכת. ממצאי המחקר מראים ששינויים אלה כמעט שלא חלחלו לבני משפחה המשמשים אפטרופוסים ולאנשים שמונו להם לאפטרופוס. רק אחת מן האפטרופוסים הזכירה את המושג 'קבלת החלטות נתמכת', ואף אחד מן המרואיינים לא דיבר על שינויים בתחום האפטרופוסות<sup>1</sup>. רוב האפטרופוסים ראו במינוי דבר נתון, ומבחינתם לא הייתה כל סיבה לשנות את מעמד כל עוד הם יכולים להמשיך בתפקיד האחראי העיקרי לאדם. הם רואים בתפקיד המשך מתבקש של האפטרופוסות הטבעית שלהם כהורים, העוברת בהמשך לאחים. בחווייה שלהם, הגידול של בן או בת עם מוגבלות הם תובעניים דיים, ומשנוצרה שגרה רגועה אין רצון או צורך לערער אותה.

<sup>1</sup> בניגוד לכוונה המקורית, לאחר ניסיון הוחלט שלא לשאול שאלות מפורשות על קבלת החלטות נתמכת. במקרה אחד הוסבר לאפטרופוס על השינוי בחוק ועל הסדר של קבלת החלטות נתמכת, והוא נשאל לדעתו בעניין. הוא הגיב בכעס, וכפי הנראה ראה בשאלה ביקורת כלפיו ונעלב. בעקבות זאת עלה חשש ששאלות בנושא זה יפגעו במידת שיתוף הפעולה של המרואיינים. על כן המסקנות בנוגע לקבלת החלטות נתמכת מבוססות על מידע עקיף.

כאמור, שלושה מן האפטרופוסים הביעו אמביוולנטיות בנוגע למינוי וכן שאיפה שלאדם תהיה יותר אוטונומיה. אולם שלושתם סיפרו שקיבלו החלטות בניגוד לרצונו של האדם, לדוגמה החלטה שלא לאפשר לאדם לעבור לגור בדירה עצמאית כפי שביקש. שלושת האפטרופוסים הללו ממשיכים, למרות ספקותיהם, בהסדר האפטרופוסות מכיוון שהם חוששים שבלעדיו האדם יקבל החלטות שיפגעו בו.

האם קבלת החלטות נתמכת מציעה פרדיגמה חדשה עבור אנשים שנמצאים היום בהסדר אפטרופוסות של בני משפחה? האם התפקיד של הורה המשמש תומך בקבלת החלטות ייתפס באופן השונה מהותית מתפקיד ההורה המשמש אפטרופוס, והאם ההתנהלות בתפקיד זה תהיה שונה? האם ייתכן שהטרמינולוגיה תהיה שונה, אולם ההתנהלות, המבוססת על דינמיקה משפחתית מורכבת שהחלה בילדות תהיה כפי שהייתה? כאמור, גם במסגרת של אפטרופוסות הייתה מעורבות של שני הצדדים בקבלת החלטות, והיו מקרים נדירים של כפייה. עם זאת, המעמד של האדם במסגרת של אפטרופוסות, ובמיוחד היעדר גישה לכסף שלו, מכתבים חלק גדול מן ההתנהלות היום-יומית ואת היכולת של האדם לעשות כרצונו. ייתכן שהתנהלות זו תשתנה במקרים של קבלת החלטות נתמכת. כדי לבחון שאלות אלה יש מקום למחקר נוסף בקרב צמדים של בני משפחה מקבלי החלטות ותומכים בקבלת החלטות. מחקר כזה יספק תובנות בנוגע לדומה ולשונה בשני ההסדרים בהיבטים של תפיסת התפקיד ואופן ההתנהלות בקבלת החלטות, ואף בנוגע לתפיסת האדם כ"אדם" וההגדרה העצמית שלו.

כיצד נתפסת ומתנהלת אפטרופוסות באוכלוסיות אחרות?

המחקר הנוכחי בחן קבוצה אופיינית מתוך כלל האנשים שמונה להם אפטרופוס – אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית שמונה להם אפטרופוס בן משפחה. יש מקום למחקר בקרב אוכלוסיות אחרות, כגון אנשים עם מוגבלות נפשית שמונה להם אפטרופוס, וכן להרחיב את המחקר בקרב חרדים ובקרב ערבים. יש מקום גם למחקר דומה על אנשים שאינם מילוליים (ורבליים). במחקר כזה, שבו אי אפשר לראיין את האדם, ייאסף מידע דרך תצפית שבוחנת את האינטראקציה בין שני הצדדים ודרך ריאיון עם גורם שלישי שמכיר מקרוב את האדם ואת ההתנהלות כלפיו, כגון בן משפחה או מטפל. כמו כן, יש מקום לחקור גם את ההתנהלות בין אפטרופסיים ובין הורים זקנים שלקו בדמנציה.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)